

Oog voor kleur

Oog voor kleur

Diversiteit, inclusie
en kansengelijkheid
in het onderwijs

Farah Ramezani

2025

 uitgeverij
van gorcum

© 2025

Uitgeverij Van Gorcum BV
Postbus 43, 9400 AA Assen.

 uitgeverij
van gorcum

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. (Her)gebruik van informatie uit deze uitgave is niet toegestaan, verwerking door AI-applicaties is eveneens verboden.

NUR 840

ISBN folio 9789465070186

ISBN ebook 9789465070193

1^e druk 2025

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie: Leef in tekst, Groningen

Grafische verzorging: Wink Ontwerp, Havelte

Omslagontwerp: Elbert Niezen, Alkmaar

Illustratie omslag: Farah Ramezani

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Ten geleide

Er is veel gebeurd in de wereld sinds ik begon met het schrijven van dit boek. Terugkijkend op de afgelopen jaren is het duidelijk dat Nederland, net als de rest van de wereld, een periode van intense sociale en politieke verandering beleeft. Een periode waarin de samenleving en de politieke arena ingrijpende transformaties doormaken. Ook leerachterstanden en mentale gezondheid bij jongeren staan volop in de belangstelling. Veel kinderen, met name uit kwetsbare groepen, moeten vechten voor gelijke kansen, en het onderwijs staat voor de uitdaging om hen daarbij te ondersteunen.

Gelijke kansen zijn in veel aspecten van onze samenleving een heikel punt. Of het nu gaat om gendergelijkheid, waarbij het debat over vrouwenquota en seksuele intimidatie op de werkvloer opnieuw is aangewakkerd, of over de MeToo-beweging, die in Nederland nieuw leven is ingeblazen – het is duidelijk dat we nog een lange weg te gaan hebben. Het debat over racisme, onder invloed van de wereldwijde Black Lives Matter-beweging, dwong ons in de spiegel te kijken en vraagstukken over institutioneel racisme in ons eigen land aan te pakken. In de afgelopen jaren zijn de discussies over antisemitisme, moslimhaat en islamofobie in Nederland opnieuw aangewakkerd door verschillende gebeurtenissen. Dit kwam doordat de wereldpolitiek ook zijn weerslag had op Nederland. De escalatie van het Israël-Palestinaconflict leidde tot felle demonstraties, waarbij zowel solidariteit met de Palestijnen als met Israël zichtbaar was. Tegelijkertijd laaide het debat over migratie en asielbeleid verder op met het aantreden van PVV-minister Marjolein Faber in 2024. Deze kwesties laten ons achter met vragen over onze menselijke waarden en de draagkracht van onze samenleving.

Bovenal is de polarisatie, die steeds meer voelbaar is, een belangrijk thema van deze tijd. De scherpe toon in discussies over uitsluitingsmechanismen duidt op een samenleving die steeds meer in zichzelf lijkt terug te trekken. Dit boek is geschreven in een tijd waarin de noodzaak om

bruggen te bouwen, om elkaar te begrijpen en te steunen, urgenter is dan ooit.

Ik heb dan ook niet de illusie dat er steeds *minder* werk te doen is in mijn pogingen naar inclusieve (leer)omgevingen. Ook heb ik nooit de illusie gekoesterd dat ik dit al in mijn werkzame leven volledig kan verwezenlijken.

Het werk dat inclusiemakers doen is als het onderhouden van een goed huwelijk. Het is iets waar we voortdurend in moeten investeren, omdat relaties kwetsbaar zijn voor allerlei invloeden. Zonder bewuste aandacht kunnen er altijd manieren ontstaan waarop we uit elkaar groeien of waarin misverstanden onze verbinding ondermijnen. Het streven naar inclusie vraagt om constante zorg en bewustwording. Verdeeldheid is nu eenmaal een diepgeworteld en terugkerend onderdeel van de menselijke natuur. Deze verdelingen leiden tot vooroordelen, misverstanden en zelfs conflicten of oorlogen. En ondanks inspanningen om inclusieve omgevingen te creëren en mensen samen te brengen, zullen er altijd nieuwe of oude vormen van verdeeldheid opduiken. Het werk om mensen te verenigen en bruggen te bouwen is dan ook nooit klaar.

Toen ik mijn carrière begon, had ik niet als doel om expertise te ontwikkelen in de onderwerpen die ik in dit boek behandel. Mijn interesse in sociale rechtvaardigheid en gelijke kansen, en het bouwen van bruggen tussen verschillende culturen, leidde me bijna onbedoeld naar het werk van adviseur, trainer en educatief ontwerper. Mijn fascinatie voor zowel het bewuste als onbewuste brein, begon toen ik opleidingskunde studeerde en onderzocht hoe ons volwassen brein leert. Van daaruit groeide mijn interesse in het brein en specifiek in hoe we omgaan met anderen die anders zijn dan wijzelf, hoe we de 'vreemde ander' waarnemen die niet in onze eigen groepen past. Hoe zien we hen? Hoe communiceren we met hen? Hoe groot is de kans dat we deze mensen toestaan een belangrijke rol in ons leven te spelen?

Mijn jeugd heeft me op een bijzondere manier naar deze passies en interesses geleid. Mijn ouders gaven alles op om samen met hun kinderen hun geboorteland Iran te ontvluchten en een onzeker bestaan in Nederland op te bouwen, met letterlijk niets in handen, behalve herinneringen. De gedwongen vlucht van mijn familie en de uitdagingen die daarop volgden, hebben op vele manieren impact gehad op het gebied van mentale gezondheid, sociale integratie, financiële stabiliteit, onderwijs- en carrièrekansen.

Als klein meisje ben ik meertalig opgegroeid en maakte ik kennis met een nieuwe cultuur. Ik ontdekte nieuwe sociale normen en leerde een onbekende omgeving kennen. Al vroeg werd ik geconfronteerd met ‘andere’ verwachtingen. Een nieuwe wereld openbaarde zich en het leven dwong mij te navigeren tussen twee culturen.

Ik ben opgegroeid in een wijk tussen verschillende culturele achtergronden. Net als veel andere wijken met een grote concentratie van sociale huurwoningen kende mijn wijk ook uitdagingen op het gebied van werkloosheid, armoede, en sociale uitsluiting. Wijkbewoners werden geconfronteerd met problemen zoals onderwijsachterstanden, overlast, criminaliteit, en een gebrek aan voorzieningen. In de jaren negentig werd mijn wijk door verschillende instanties en overheden aangemerkt als ‘probleemwijk’ of ‘aandachtswijk’.

De meeste nieuwe Nederlanders leven geruime tijd, soms zelfs jaren onder de armoedegrens. Dat was voor mij niet anders. En dat is een ervaring die mijn leven op onverwachte manieren heeft verrijkt. Het klinkt misschien vreemd, want vaak hoor je hoe moeizaam of onverteerbaar dit soort omstandigheden zijn. En hoewel het inderdaad veel uitdagingen met zich meebracht, bood het me ook waardevolle levenslessen. Ik leerde veerkrachtig te zijn, leerde op jonge leeftijd dat ik hard moest werken, ik ontwikkelde mentaal uithoudingsvermogen, doorzettingsvermogen, creativiteit, en een diep gevoel van zelfredzaamheid. Deze ervaringen hebben me geholpen om sterker in het leven te staan. Maar opgroeien in een ‘aandachtswijk’ was natuurlijk niet alleen maar verrijkend; het bracht ook talloze barrières met zich mee. Deze obstakels ontstonden vooral door hoe ik werd gezien en de vele vooroordelen die daarmee gepaard gingen. Onderwijsmakers die ik steeds opnieuw moest overtuigen van mijn capaciteiten. Het vormde een voortdurende uitdaging om te bewijzen dat ik meer was dan de verwachtingen en beperkingen die anderen op mij projecteerden.

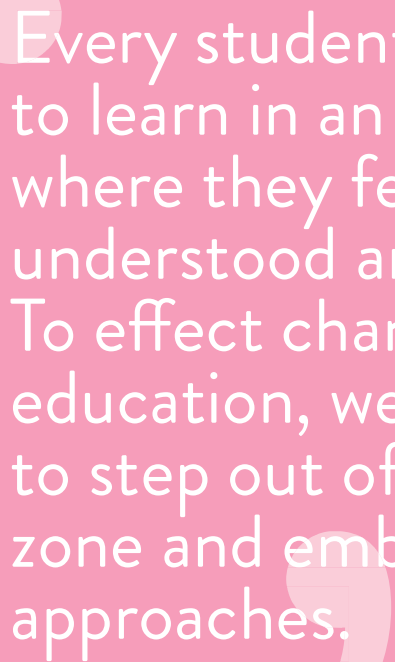
Dankwoord

Voor mijn passie voor rechtvaardigheid en inclusie ben ik zoveel mensen dankbaar, mensen van wie ik heb mogen leren en met wie ik heb samengewerkt. Mijn werk is beïnvloed door honderden inclusiemakers, veel te veel om hier allemaal te noemen. Ik heb de kans gehad om door het hele land te reizen en mensen te ontmoeten uit alle lagen van de samenleving. Van al mijn werkervaringen zijn het vooral de echte gesprekken met

mensen geweest, gesprekken die gevoerd zijn vanuit medemenselijkheid en waardoor ik heb kunnen leren hoe een gebrek aan diversiteit, inclusie en bewustzijn van onze vooroordelen het leven van mensen kan beïnvloeden. Ik heb de moed mogen aanschouwen van mensen, jong en oud, die zich kwetsbaar opstelden en hun verhalen deelden over racisme en discriminatie.

Ik ben dankbaar voor mijn voortdurende zoektocht naar verbinding, nuances en filosofieën. Dit heeft me geleid naar een dieper begrip van de betekenis van het (samen) leven. En tot slot zijn mijn ontdekkingen over mijn eigen vooroordelen nog steeds ronduit verwarrend, omdat ik heel goed weet dat ik niet bevooroordeeld wil zijn – dat is een stukje kennis waar ik heel erg dankbaar voor ben, omdat ik ervoor kan kiezen om hier geen uiting aan te geven.

Ik wil mijn uitgever en projectleider bedanken voor hun geduld en hulp bij het schrijven van dit boek. Tot slot wil ik mijn drie lieve kinderen bedanken voor hun eindeloze inspiratie door hun vragen vol verbeelding, en door de pure ervaringen die ze opdoen in hun eigen kleine samenlevingen en sociale systemen.

Every student has the right to learn in an environment where they feel known, understood and supported. To effect change in education, we must be willing to step out of our comfort zone and embrace new approaches.

Anthony Muhammad

Voorwoord

In de afgelopen jaren heb ik bij leraren een handelingsverlegenheid gezien wanneer het aankwam op het bespreekbaar maken van gevoelige onderwerpen, zoals racisme, discriminatie of religie. Leraren die beducht zijn om de verkeerde dingen te zeggen en zo klassituaties, debatten of discussies vermijden of deze verergeren. Leraren die ontzettend gemotiveerd zijn om met diverse leerlingen te werken, maar niet goed weten hoe ze een diversiteitsensitive benadering in hun dagelijkse praktijk kunnen integreren. Bij leerlingen zag ik vaak een wij-zij denken en een gebrek aan een open mind naar de 'vreemde ander'. Leerlingen van verschillende culturele achtergronden of met verschillende diversiteitskenmerken die regelmatig te maken hebben met uitsluiting en stereotiepe denkbeelden.

Op organisatieniveau zag ik een gebrek aan diversiteit onder leraren, docenten, directeuren en beleidsmakers, wat bijdroeg aan een eenzijdig beeld in het onderwijs. Een situatie waarin de perspectieven, ervaringen en culturen van een beperkte groep mensen – meestal de dominante groep binnen een samenleving – de overhand hebben in het onderwijs. Met de dominante groep bedoel ik de groep die de normen, waarden en gedragen bepaalt en die als standaard worden gezien in de samenleving. Hierbij kun je denken aan contexten als etniciteit, geslacht en gender, sociaaleconomische status of religie.

Dit resulteert vaak in een leeromgeving die niet representatief is voor de diversiteit van de samenleving en die daardoor bepaalde groepen leerlingen uitsluit of benadeelt.

Een eenzijdig beeld op onderwijs manifesteert zich in hoe bepaalde onderwerpen worden onderwezen of besproken. Als leraren en beleidsmakers bijvoorbeeld geen diversiteit in hun eigen teams hebben, kunnen ze onbewust een beperkte visie ontwikkelen op wat belangrijk is om te onderwijzen en hoe dat moet gebeuren. Hierdoor kan je in je rol tekortschieten in de wijze waarop je inspeelt op de diverse behoeften en achtergrond van alle leerlingen.

Daarnaast kan een gebrek aan diversiteit onder het personeel betekenen dat er minder rolmodellen zijn voor leerlingen uit ondervertegenwoordigde groepen. Wat voor invloed heeft dit op de ambitie en motivatie van deze leerlingen? Wat gebeurt er als ze zich minder vaak kunnen identificeren met hun leraren? Wat betekent dit voor de manier waarop zij zichzelf zien in hun toekomstige professionele rollen? Ik vind het belangrijk om de verhalen van alle groepen binnen onze samenleving te integreren in het onderwijs – niet alleen om een vollediger beeld van de wereld te geven, maar ook om recht te doen aan de realiteit van leerlingen en studenten in de klas.

Dit is geen boek met een rigide set van regels en richtlijnen die de nuance en complexiteit van elke individuele situatie en persoon volledig rechtdoen. Dat maakt dat dit geen boek is met kant-en-klare antwoorden. Dat kan misschien wat frustreren. Je hebt al een gigantische hoeveelheid aan uitdagingen en werkdruk, misschien voel je je al overvraagd als student of als onderwijsprofessional en heb je behoefte aan een quick fix. Dat is begrijpelijk, maar een soort meetkader met tips en vastomlijnde do's-and-dont's kunnen nooit een heilzame leidraad bieden om werkelijk op een inclusieve manier om te gaan met de complexiteit van diversiteit en inclusie van jouw leerlingen of de leeromgeving die je creëert. Diversiteit is veelomvattend en bestaat uit verschillende lagen. Ook de contexten waarin diversiteit en inclusie zich afspelen zijn dynamisch. Wat vandaag in de ene situatie werkt, kan morgen in een andere situatie minder van toepassing zijn vanwege veranderende sociale normen of maatschappelijke verschuivingen. Een statisch kader met pasklare antwoorden kan niet inspelen op deze dynamiek en mist de flexibiliteit om met veranderingen om te gaan.

Het opbouwen van relaties en het creëren van een inclusieve leeromgeving vraagt om een persoonlijke benadering die verdergaat dan een set van regels en richtlijnen. Het vraagt om sensitiviteit voor de behoeften en perspectieven van elke leerlingen en de bereidheid om zelfreflectie toe te passen. Bovendien heeft ook elk klaslokaal en elke school een eigen cultuur en context. Wat effectief is op scholen in Staphorst, Barneveld, Yerseke of andere plekken in de Biblebelt, waar religieuze overtuigingen en traditionele waarden vaak sterk aanwezig zijn, kan heel anders uitpakken in een (groot)stedelijke omgeving, waar diversiteit en seculiere waarden – normen en principes die losstaan van religieuze overtuigingen – vaker de norm zijn. Met een vaste set regels kunnen we geen rekening

houden met de unieke culturele en contextuele nuances van verschillende onderwijsomgevingen.

Jij bent uniek, jouw onderwijs- of leeromgeving is uniek en jouw leerlingen en studenten zijn uniek. Het is dus onmogelijk om op voorhand te bepalen wat de enige juiste manier is om een inclusieve leeromgeving te creëren. Je bent dan ook zeker niet verplicht om je de inhoud van dit boek volledig eigen te maken, dat klinkt misschien ook wel als een no-brainer, maar ik hoop je met dit boek in ieder geval uit te dagen om diverse standpunten en perspectieven in je eigen analyse te betrekken.

Ik heb dit boek geschreven om je overwegingen en richtingwijzers te bieden. Via reflectievragen hoop ik je een nieuw kijkvenster te bieden naar diversiteit, inclusie en kansengelijkheid. Bij het aanpakken van een specifieke leerbehoefte of vraag in de praktijk zullen sommige lezers misschien eerst op zoek gaan naar praktische tools en handvatten. Andere lezers zullen juist de behoefte hebben om zich eerst te verdiepen in de theoretische achtergrond rondom diversiteit en inclusie.

Ik heb het boek zo opgebouwd dat beide benaderingen worden gefaciliteerd en gestimuleerd. De kruisverwijzingen zullen je aanmoedigen om verschillende dimensies en nieuwe invalshoeken binnen dit thema te verkennen, waardoor je niet alleen de oppervlakte raakt, maar ook de diepte in gaat. Deze benadering zorgt ervoor dat je, ongeacht je leervoorkeur, een rijkere en holistische kijk ontwikkelt op het bouwen aan een inclusieve leeromgeving.

Iets nieuws leren op zich is een complex proces. Het zal het nodige vertaalwerk vragen om de aangebrachte kennis en tools in te zetten in je eigen specifieke praktijk en ‘type’ doelgroep waarmee je werkt. Je gaat door verschillende stadia voordat je een nieuw concept volledig kan toepassen in je praktijk:

- Fase 1 Bewustwording
- Fase 2 Begrip (inzicht)
- Fase 3 Verwerking en reflectie
- Fase 4 Experimenteren en oefenen
- Fase 5 Toepassing en integratie
- Fase 6 Meesterschap

In dit boek start jouw leerproces met bewustwording. Voorafgaand aan deze fase weet je misschien niet wat je niet weet. Je bent onbewust onbekwaam. Gaandeweg kom je op het punt dat je je realiseert dat er nog veel nieuwe dingen te leren zijn in en rondom dit complexe thema. Je bent je bewust van wat je wel en niet weet of welke diversiteitssensitieve vaardigheden je nog mist in je gereedschapskist.

Je bent misschien op zoek naar persoonlijke en professionele groei, je wilt beter begrijpen hoe een inclusieve leeromgeving gecreëerd kan worden of in stand gehouden kan worden. Misschien heb je de wens om effectiever of sensitiever te communiceren. Misschien ben je in je werk of stage problemen tegengekomen die voortkomen uit een gebrek aan diversiteit en inclusie zoals discriminatie, racisme of kansenongelijkheid. Of misschien ben je intrinsiek gemotiveerd om te begrijpen hoe diversiteit en inclusie werken en hoe ze de samenleving op school of jouw handelen als leraar kunnen verbeteren.

Nadat je door de fase van bewustwording bent gegaan, volgt de fase van begrip of inzicht. Hierin begin je te begrijpen wat het thema inhoudt. Wat diversiteit of inclusie als kernbegrippen betekenen. Je bouwt als het ware een mentaal model waarin je nieuwe kennis opdoet, maar het nog wel met intentie en duidelijke bewustwording moet toepassen.

Na deze fase ga je reflecteren. Je verwerkt alle informatie die ik je in dit boek aanreik en reflecteert hoe dit in relatie staat tot wat je al weet. Je vergelijkt de kennis in dit boek met je bestaande kennis en probeert het te integreren.

Vervolgens ga je experimenteren en oefenen met al je opgedane kennis. Dit kan betekenen dat je het benoemt in een gesprek met een vriend of collega, het kan betekenen dat je situaties herkent tijdens een gesprek met een van je leerlingen of met ouders. Het kan ook betekenen dat je daadwerkelijk aan de slag gaat met een specifiek element en daarmee gaat experimenteren in je klas of met studiegenoten.

Als je genoeg geoefend en geëxperimenteerd hebt, ben je klaar om je opgedane kennis daadwerkelijk toe te passen en onderdeel te maken van je werk of leven. Je integreert het geleerde in je routines en je past het toe in alle relevante situaties die je tegenkomt. Vaak zonder er bewust over na te denken. Uiteindelijk bereik je meesterschap, waar de vaardigheid of kennis niet alleen een natuurlijk onderdeel van je repertoire is geworden, maar waar je diversiteit in het onderwijs op waarde weet te schatten. Je

beheerst de diversiteitssensitieve kennis, houding en vaardigheden. Het is een 'vast' onderdeel van je gereedschapskist waardoor je dit nu flexibel en effectief kunt toepassen in verschillende contexten en situaties.

Inhoud

Ten geleide	V
Voorwoord	XI
Hoofdstuk 1 Introductie diversiteit en inclusie	1
1.1 Diversiteit	2
1.2 Diversiteit versus inclusie	3
1.3 Het belang van diversiteit en inclusie in het onderwijs	4
1.4 Uitdagingen rondom diversiteit	5
1.5 Diversiteit en discriminatie	8
Hoofdstuk 2 Het creëren van een inclusieve leeromgeving	11
2.1 Een inclusieve leeromgeving voor alle leerlingen	12
2.2 De impact van stereotiepe denkbeelden op lesmaterialen en inclusieve ontwerpen	15
2.3 Kruispuntdenken	18
2.4 De complexiteit van diversiteit en inclusie in de praktijk: uitdagingen en mogelijkheden	29
2.5 De voortdurende uitdaging van polarisatie in het onderwijs	33
2.6 Van uitdagingen naar verrijking	36
Hoofdstuk 3 Cultuursensitief werken	39
3.1 Wat is cultuur?	40
3.2 Het boemerangeffect: zelfreflectie door de lens van diversiteit	48
3.3 Het belang van cultuursensitief werken: cultuurverschillen overbruggen	55
3.4 Tweedelige indeling van culturen: de dynamiek	62

Hoofdstuk 4	Onbewuste vooroordelen	65
4.1	Brein- en denkprocessen: onbewuste vooroordelen	66
4.2	Hoe verhouden mentale shortcuts zich tot onbewuste vooroordelen?	70
4.3	Verborgene vooroordelen en goede intenties	76
Hoofdstuk 5	Microagressie en discriminatie	81
5.1	Microagressie en subtiele uitsluiting	82
5.2	Microagressies: vier domeinen van impact	89
5.3	Een antwoord op microagressies: microaffirmaties	91
5.4	Inclusieve communicatie	93
5.5	Alles valt verkeerd	98
Hoofdstuk 6	Kansenongelijkheid	103
6.1	Wat is kansenongelijkheid?	104
6.2	Het belang van gelijke kansen	106
6.3	De relatie tussen diversiteit en kansenongelijkheid	107
6.4	Privileges en de meritocratiemythe	111
Hoofdstuk 7	Belangrijke factoren in relatie tot kansenongelijkheid	117
7.1	Individuele kenmerken	118
7.2	Sociale en culturele hulpbronnen	120
7.3	Veerkracht en motivatie	123
7.4	Omgevingsfactoren	127
7.5	Onderliggende dynamieken	137
7.6	Van kansenongelijkheid naar kansenpluralisme	142
	Woordenboek 'Diversiteit woord voor woord'	147
	Bibliografie	155

Hoofdstuk 1

Introductie diversiteit en inclusie

Inleiding

Tijdens een diversiteits- en inclusie-panel werd me eens gevraagd: “Is diversiteit niet eigenlijk een modewoord of een hippe trend?” De vraag is niet zo gek. Vanaf de jaren 2000 werd diversiteit steeds meer een onderwerp van beleid. Hoewel dit de laatste jaren meer aandacht krijgt, is het duidelijk dat het geen tijdelijke hype is. Het is een structurele realiteit die altijd heeft bestaan en steeds relevanter wordt in onze globaliserende wereld.

De reden dat het nu meer op de agenda staat, is omdat er steeds meer bewustzijn is over ongelijkheid en uitsluiting in werkplekken, onderwijs en andere sectoren. Mensen vragen om meer gelijkheid, inclusie, en gelijke kansen. Dit maakt het geen trend, maar een langdurige en noodzakelijke beweging voor een eerlijke en rechtvaardige samenleving.

Wat misschien nieuw is, is de urgentie waarmee het nu wordt besproken en de stappen die organisaties nemen om diversiteit te bevorderen. Diversiteit is dan ook een veelgebruikte term en een containerbegrip geworden. En soms wordt de term zo breed geïnterpreteerd dat het zijn betekenis verliest en ‘hol’ klinkt. Wanneer een term alles én niets betekent, verliest het al snel zijn waarde en betekenis. Alles heeft context nodig. Stel je voor dat je een bibliotheek binnenstapt, vol met boeken van allerlei genres. Elk boekomslag vertelt een uniek verhaal en nodigt je uit om de pagina’s vanbinnen te verkennen.

Stel je nu voor dat alle boeken simpelweg ‘boek’ worden genoemd. Een brede term lijkt handig, maar naarmate je verder kijkt begin je de rijkdom van genres, thema’s en stijlen te missen. Alles is een ‘boek’ geworden, waardoor de unieke inhoud, de verschillende stemmen en diverse genres verloren gaan.